

Садржи и опсервације о генези банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта, о односу између тамишког и кикиндског говора и о говору Радојева (југоисточно од Кикинде).

§ 67. За говоре околине Будимпеште:

1. Александар Белић, Неколике белешке са екскурзије по околини Будима и Пеште. Босанска вила XXV (1910), 68—69.

Свега неколико података о говору.

СМЕДЕРЕВСКО-ВРШАЧКИ ДИЈАЛЕКАТ

Границе

§ 68. Овај дијалекат заузима област на истоку и југоистоку од границе шумадијско-војвођанског дијалекта. У Банату он обухвата околину Вршца, Беле Цркве и Ковина, а у северној Србији крајеве око Пожаревца, Смедерева, затим источне делове Шумадије и појас уз Дунав од Смедерева до Београда. У већем делу београдских села говори се овим дијалектом, додуше знатно измењеним. Његова југоисточна граница није прецизно утврђена пошто недостају теренска испитивања, а осим тога изгледа да је прелаз ка косовско-ресавском дијалекту веома поступан, тако да би свако одређивање границе било условно.

Особине

§ 69. Акцентуација је у свим говорима овог дијалекта стара, али с повлачењем " са крајњег слога (*ílavá, národ*). При том се на претходном кратком слогу у околини Београда, Смедерева, Пожаревца и Ковина и у неким белоцркванским селима јавља " (*śěšīra, jězik*), а у две одвојене области — у источној Шумадији и у вршачком крају с једним делом белоцркванских села — долази „кановачки“ (*śěšīra, jězik*). У неким крајевима има и преношења акцента условљеног дужином претходног слога (*nīīāla > nīīāla*, али *lopāīa* а не *lopāīa*), а није ретко ни скраћивање " > " иза дугог слога (*mṛzīmo < mṛzīmo*), често скопчано с преношењем тако насталог " (*mṛzī > mṛzī > mṛzi*).

Дужина иза акцента нема или готово нема.

§ 70. Замена *ǃ* је једна од најважнијих међу спонама које везују овај дијалекат са шумадијско-војвођанским. Основна замена је екавска, али с појавом *и* у низу морфема, углавном оних истих где *и* долази и у тамишком говору. Од поменутих категорија овде су дат.-лок. типа *жени*, наставци заменичке промене (*онім*

итд.), префикс *ни-*, одрично *нисам*, компаративи на *-ији*, затим примери *дӣ*, *иријо̄ӣа* и *сикѣра*, понегде *Бијо̄ирад* и *ӣнѣван*. У појединостима има разлика између месних говора.

§ 71. Кратки вокали *ѣ* и *ѵ* и овде су врло отворени (*чѣ^акаду*, *д^аѣш*), док *ѣ* и *ѵ* имају углавном нормалну штокавску вредност.

Контракције *-ао > о* и *-ео > -о* познате су и овде и чак местично обухватају и двосложне облике (*дѵ < дѵо*). Упор. и *чѵ < чѵо* и *мѵ < мѵја*.

Префикси *прѣ-* и *при-* гласе *пре-* (*преповѣда*). Понегде долази и *вѣднем* (= видим).

Сугласник *х* непознат је овом дијалекту, осим што се у говорима на територији Баната чува *х-* у примерима аналогним онима у § 57.

Финалне групе типа *-сѣ* упрошћене су (*нѵс* итд.). У већини говора *-зј-* је метатезом дало *-јз-* (*ӣрѵѵзе*), а групе *сѵ* и *шч* сведене су на *ѵ* и *ч* (*п̄ра̄ѵи*, *Крѵчица*).

§ 72. Скоро сви говори овог дијалекта имају уопштено *-ма* у дат.-инстр. мн. (*сеља̄ѵӣма*, *рукѵма*; код низа именица само *-ма*: *с кѵлма*), а лок. мн. је у већини говора, нарочито у оним источнијим, изједначен са генитивом (*у опѵнака*, *по њѵва*). У инстр. јд. имен. м. и ср. рода преовлађује *-ом* (*с учѣӣљѵом*), а на истоку има и примера типа *з брѣӣем*, унесених из косовско-ресавског дијалекта. У дат.-лок. јд. ж. р. обични су примери типа *мѵјки*, *по рѵки*. Извесне именице ср. р. имају у ген. мн. *-и*: *пѣӣ кѵли*. У ак. мн. имен. м. р. на *к*, *ѣ*, *ѵ* налазимо аналошко *ѵ*, *з*, *с*: *барѵѵце*, *бубрѵзе*, *кожѵсе*. Дат. јд. личних заменица је *мене*, *ӣебе*, *себе*. Енклитични облици у множини су у већини говора *ни*, *ви* (= нам, вам), *не*, *ве* (= нас, вас). У источнијим крајевима налазимо и дат. енкл. *јѵ* (= јој). Судбина наст. *-а* у именској промени придева (и неких заменица) углавном одговара ономе што је речено у § 55 (с једне стране *њѣѵво̄ӣа*, а с друге *нѵсу сѵва мѣса*, *коѣӣ ковинѵчка пѵѵѵа* и сл.). Дат.-лок. м. р. типа *овѵм сѵну* раширен је свуда. У неким месним говорима поред *овѵм* и сл. налазимо и тип *овѣм*, унесен из косовско-ресавског дијалекта. Дат.-лок. ж. р. има *-ој* (*овѵј девѵјки*), али у Шумадији долази *-ом* (*овѵм девѵјки*). Облици компаратива се одликују јотовањем испред наставка *-ији*: *пошѣѣӣје*, *прошѣӣи*, *здравѣӣја*.

§ 73. Имперфект је ишчезао или сведен на ретке остатке. Аорист је јужно од Дунава у живој употреби, а на банатској страни показује знаке опадања. Јужно од Дунава 1. л. мн. аориста чува старији наставак *-(х)мо*: *дѵѵѵмо*. Употреба инфинитива у источнијим говорима веома је сужена, док су на западу сасвим обични облици

са завршним *-и* (*носѣӣи*, *дѵѵи*). У источнијим говорима често долази футур типа *ѵу дѵѵем*, свакако под утицајем одговарајућих румунских конструкција.

У 3. л. мн. презента *-ѵ* је веома распрострањено на банатској страни, а није непознато ни на југу од Дунава. У већини говора у VII и VIII врсти налазимо и *-у* (*нѵсу*), а многи говори, нарочито јужнији, знају и за *-ау* у VI врсти (*пѵѵау*).

Глаголи као *завараѵѵи* имају у многим говорима презент типа *завараѵем*.

§ 74. И овде је често неразликовање падежа места од падежа правца (*седѵ на иранѵѵу*), а такође и употреба *с(а)с* уз инструментал средства (*уѣасѵм сас ѵно̄м*).

У источнијим селима на земљишту Баната положај енклитика често је измењен под румунским утицајем (*се часѣӣѵ*).

Развој смедеревско-вршачкој дијалектѵа

§ 75. Врло је вероватно да је прву дубљу разлику између смедеревско-вршачког и шумадијско-војвођанског дијалекта створило новоштокавско акценатско преношење у овом другом дијалекту. Нема сигурног ослоња за закључивање о епоси тога преношења, али је врло вероватно да се оно у севернијим деловима наше језичке територије раширило нарочито у току великих миграционих покрета од XV века (упор. и § 63). Том приликом говори шумадијско-војвођанског дијалекта подвргнути су снажном утицају из херцеговачких иновационих центара, док су смедеревско-вршачки говори засути таласима из централне, јужне и источне Србије, а нарочито из косовско-метохијског жаришта. На тај начин стално су продубљиване разлике између две дијалекатске зоне на северу Србије и у Војводини, а уједно је и косовско-ресавски дијалекат захватио јужне и источне делове првобитне територије смедеревско-вршачког дијалекта. Тако је променила дијалекат и околина Јагодине (данашњег Светозарева), из које су у своје време исељени Галипољски Срби, чији говор такође има ову основицу.

Разведеносѣ

§ 76. По својим особинама смедеревско-вршачки дијалекат чини мост између шумадијско-војвођанског и косовско-ресавског дијалекта, што одговара не само његовом географском положају већ и његовој формацији и историји. У његовим локалним говорима

има доста утицаја са стране, па понегде и непреврене мешавине. То ипак не значи да се овај дијалекат може сматрати простим прелазним говорним типом. Он се одликује специфичном комбинацијом основних особина — акцентуације и замене јата — а његови говори и иначе показују значајан оригиналан развој. Исто тако не долази у обзир ни хипотеза да је овај дијалекат производ укрштања своја два суседа. У том случају никако се не би могла у њему одржати стара акцентуација. Може се чак рећи да је смедеревско-вршачки тип, историјски гледајући, старији од шумадијско-војвођанског, који се развио тек с акценатским преношењем.

Северносрбијански говори смедеревско-вршачког дијалекта, изложени миграционим таласима, садрже више наносних елемената, док они у Банату имају изразитију дијалекатску индивидуалност и уз то више веза са другим говорима у Војводини. У околини Пожаревца долази до изражаја јак утицај косовско-ресавског дијалекта, а у београдским селима очигледна је снажна инфилтрација источнохерцеговачких особина (ту се јавља и јаче остварено делимично новоштокавско преношење, а и неке дужине иза акцената, како узлазних, тако и силазних). На истоку Шумадије налазимо и једне и друге наносе, често удружене с призренско-тимочким елементима унесеним од насељеника са југоистока који доминирају у многим селима. Од говора северно од Дунава белоцрквански показује више косовско-ресавског утицаја него вршачки и ковински.

§ 77. ЛИТЕРАТУРА

1. М. Милићевић, Кнежевина Србија (упор. § 29, т. 3).

О говорима овог дијалекта: београдски округ 118—119, смедеревски 171, крагујевачки 301—302, пожаревачки 1077.

2. Leonhard Masing, Die Hauptformen des serbisch-chorwatischen Accents nebst einleitenden Bemerkungen zur Accentlehre insbesondere des Griechischen und des Sanskrit. Mémoires de l'Académie impériale des Sciences de St.-Petersbourg VIIe série, Tome XXIII, № 5. St.-Petersbourg 1876, 4°, IV + 96.

Прву половину рада сачињавају теоретска разматрања која се не тичу непосредно српскохрватског језика. У другој половини опис (с нотним бележењем) изговора новоштокавских акцената. Посматран је изговор двојице студената, једног из Мркопља у Горском котару и другог родом из Жаркова код Београда (овај други живео је дуго у Београду). Иако то није био ауторов циљ, из његовог добро забележеног материјала јасно се сагледа низ особина говора Жаркова: скраћивање извесних дужина иза акцената, акценатски тип *edda*, дужине у примерима као *ribāma*. Иако се информаторов акценат у Београду несумњиво модификовао, није случајно што код њега слог иза узлазног

акцента не заостаје ни по висини тона ни по интензитету за слогом под тим акцентом (у овоме се огледа траг непренесене акцентуације; у Мркопљу је други слог слабијег интензитета). Овде није место за дискусију о вредности и значају Мазингових погледа на штокавску акцентуацију уопште.

3. Милош Ивковић, Фолклористично-диалектолошки прилози. Просветни гласник XXX (1909), 601—609.

На стр. 605—609 акценатовани текстови неколико песама из смедеревског краја.

4. Јован Ердељановић, Трагови најстаријег словенског слоја у Банату, Niederlův sborník (Praha 1925), 275—308.

Етнографско-историјски рад. На стр. 291—293 изложено неколико особина говора „Доњег Баната”, које треба да поткрепе ауторову тезу о старини садашњег дијалекта тога краја. Невешто одабране и несигурно дефинисане, ове особине то, међутим, не доказују.

Рец: А. Белић, ЈФ VIII (1928—1929), 229—231. Категорички одбија.

5. Милош Московљевић, (Извештај о испитивању говора југо-источног Баната). ГЗС VII за 1939 (1940), 57—50.

Списак главних особина уз тумачење њиховог порекла. Међу схватањима има и подложних дискусији. — Упор. и § 66, т. 8 и 11.

6. Павле Ивић, (Извештаји о говорима Баната). Гласник САН II (за 1950), 129—130 и 314.

Оба пута додирнути и неки говори овог дијалекта на југоистоку Баната, а у другом извештају и говор Великог Села код Београда. Најсумарнија обавештења. Упор. и податке које даје исти аутор у раду под 12 у § 66, стр. 142 и 153.

7. Ј. Ердељановић, Етнолошка грађа о Шумадинцима, СЕЗБ LXIV (1951). VII + 203 + XIX таблица са фотографијама (с картом).

Посмртни рад, управо објављивање садржине старих пишчевих бележница. Стр. 90—100 „О језику моравско-шумадијске зоне око Паланке”, несрећено и непрецизно. Чак и особине које су тачно уочене, овде су рђаво дефинисане. Грешке су нарочито многобројне у акцентуацији. Ипак се јасно сагледају разлике у говору између разних села, везане за порекло становништва.

8. М. Павловић, Напомене о народним говорима Шумадије. ЈФ XX (1953—1954), 369—376.

Поводом рада под 7. Констатујући недовољност Ердељановићеве грађе и критикујући нестручни начин на који је она изнета, аутор даје лингвистичку интерпретацију неких појава и анализира компоненте које су ушле у састав говора ове зоне. Сем тога он допуњава Ердељановића својим материјалом са терена и подацима које је прикупио његов студент А. Богдановић о говору Азање и околине.

9. Павле Ивић, О неким проблемима наше историске дијалектологије (в. § 66, т. 22).

На стр. 121—122 уводи се у литературу појам смедеревско-вршачког дијалекта и доказује да он не представља мешавину двају суседних дијалеката.